

מוסדות
**דרכי
תורה**

בנשיאות מרן הגאון
רבי **אשר וייס שליט"א**

שיעור מרן הרב שליט"א

קונטרס שבועי

אגדה

ואהבת לרעך כמוך

הלכה

גניבת דעת

פרשת אחרי קדושים תשפ"א

שנה כ"ג – קובץ כ"ז [תשס"ה]

יו"ל ע"י מכון "מנחת אשר"

כל הזכויות שמורות

עריכה והוצאה לאור ע"י

מכון "מנחת אשר"

להפצת תורתו של

מו"ר הגאון רבי אשר וייס שליט"א

רחוב אהרון אשכולי 109

ירושלים

המען למכתבים:

ת.ד. 23170

Email: info@minchasasher.com

פרשת אחרי קדושים

גניבת דעת

"לא תגנובו" (י"ט י"א).

"אסור לגנוב דעת הבריות, אפילו דעתו של עובד כוכבים"
(חולין צ"ד ע"א).

"ואיסור גניבת דעתו של נכרי כתבו קצת רבותינו בשם בעלי
התוספות ז"ל שהוא איסור תורה, דנפקא לן מדכתיב לא תגנובו...
ואע"ג דלא אשכחן גניבה סתם על גניבת דעת אלא לשון גניבת לב
[כגון "ותגנוב את לבבי"] בכאן נכתב לא תגנובו סתם, לכלול אף
גניבת ממון" (ריטב"א שם).

א

מקור האיסור

הנה מבואר, שלדעת בעלי התוספות, איסור גניבת דעת בכלל איסור גניבה היא.
וכן כתב גם הסמ"ג (ל"ת קנ"ה) דהוי איסור מן התורה, וכ"ה ביראים (מצוה קכ"ד), וכן
כתב גם בקרית ספר (פרק י"ח ממכירה) דנראה דגניבת דעת אסורה מדאורייתא, ע"ש.

[אלא שצ"ע במה שכתב הריטב"א דלא מצינו לשון גניבה סתם בגניבת דעת אלא
לשון גניבת לב, דהלא בפרשת ויצא (בראשית ל"א כ"ז) כתיב "ותגנוב אותי", והכונה
לגניבת דעת, וכמו שכתב רש"י שם "גנבת את דעתי". וצ"ל דלשון זה נמשך אחרי
הכתוב (שם בפסוק הקודם) "ותגנוב את לבבי". ואפשר עוד דגם לשון "ותגנוב אותי"
מתפרשת כאילו כתוב ותגנוב דעתי, ואין זה לשון גניבה סתם. ועוד צ"ב בסוף דברי
הריטב"א שכתב "לא תגנובו סתם לכלול אף גניבת ממון", ולכאורה צ"ל לכלול אף
גניבת דעת, דהלא עיקר הלאו בגניבת ממון נאמר, וצ"ע].

אמנם לדעת הסמ"ק (מצוה רס"ב) אין איסור גניבת דעת אלא מדרבנן, וכן כתב
הב"ח בחושן משפט (סי' רכ"ח), וכ"ה בשלחן ערוך הרב (הלכות אונאה וגניבת דעת
סעיף י"ב) עי"ש.

גניבת דעת

ובדעת הרמב"ם נראה דשני דינים יש בגניבת דעת, דין אחד המושתת על אורחות יושר וטוהר לבב ועל חובת האדם להתרחק מכל דבר שקר ודרך עקלקלה, ודין נוסף מדיני אונאה במקח וממכר. דהנה מצינו בדברי הרמב"ם שכתב איסור גניבת דעת בשני מקומות.

בהלכות דעות (פ"ב הלכה ו') כתב:

"אסור לאדם להנהיג עצמו בדברי חלקות ופיתוי, ולא יהיה אחד בפה ואחד בלב, אלא תוכו כברו, והענין שבלב הוא הדבר שבפה. ואסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעת הנכרי, כיצד, לא ימכור לנכרי בשר נבילה במקום בשר שחוטא, ולא מנעל של מתה במקום מנעל של שחוטא, ולא יסרהב בחבירו שיאכל אצלו והוא יודע שאינו אוכל, ולא ירבה לו בתקרובת והוא יודע שאינו מקבל, ולא יפתח לו חביות שהוא צריך לפותחן למוכרן כדי לפתותו שבשביל כבודו פתח וכן כל כיוצא בו. ואפילו מלה אחת של פיתוי ושל גניבת דעת אסור, אלא שפת אמת ורוח נכון ולב טהור מכל עמל והוות".

ובהלכות מכירה (פרק י"ח הלכה א' – ב') כתב הרמב"ם:

"אסור לרמות את בני אדם במקח וממכר, או לגנוב את דעתם, ואחד גויים ואחד ישראל בדבר זה. היה יודע שיש בממכרו מום, יודיעו ללוקח. ואפילו לגנוב דעת הבריות בדברים אסור. אין מפרכסין את האדם, ולא את הבהמה, ולא את הכלים הישנים כדי שייראו כחדשים. אבל מפרכסין החדשים, כדי שישוּף ויגהץ ויפה כל צרכיו".

ומכך שלא הביא הרמב"ם איסור זה דגניבת דעת בהלכות גניבה כלל, נראה דלשיטתו אין איסור גניבת דעת משום איסור גניבה, ולא כדברי בעלי התוס' שהביא הריטב"א, אלא שורשו של איסור גניבת דעת הוא מב' מקורות שונים.

ראשית, מדהביא הרמב"ם הלכה זו בהלכות דעות שבהם ביאר את תורת המידות ודרכי החסידות כגון מדת הענוה וכדו' שעל ידם דבק האדם ביוצרו והולך בדרכיו, נראה דגם איסור זה מיוסד על ענין זה.

אך עוד מבואר ברמב"ם שהביא איסור זה גם בהלכות מכירה בתוך דיני אונאה, ונראה דאיסור גניבת דעת במקח הוא מצד איסור אונאה דמקח, ובדקדוק כתב שם הרמב"ם כמה אופנים בגניבת דעת במקח וממכר שמקורן בגמ' בב"מ (דף ס' ע"א) דאין

גניבת דעת

מפרכסין אדם בהמה או כלים ישנים כדי שיראו כחדשים, ואין שורין את הבשר במים כדי שיתפח וכדו' [ובכל הני יש איסור גניבת דעת אף באופן שאין בכך אונאת ממון, כגון שאין נפקא מינה בדמים בין חדש וישן, או כגון שאומר לו שהוזיל את המחיר כישן וחדש הוא מוכר לו]. ובהלכות דעות כתב הרמב"ם גם דוגמאות אחרות של גניבת דעת שאינם במקח וממכר, כהא דלא יסרהב בחבירו שיאכל אצלו ויודע שאינו אוכל ולא ירבה עליו תקרובת ויודע שאינו מקבל, וכל הני אינם ענין לאונאה דמקח וממכר אלא מאורחות יושר הן כמבואר.

ב

בגדר האיסור

והנה עיקר הסוגיא דגניבת דעת מקורה בחולין (צ"ד ע"א): "תניא, היה ר' מאיר אומר: אל יסרהב אדם לחבירו לסעוד אצלו ויודע בו שאינו סועד, ולא ירבה לו בתקרובת ויודע בו שאינו מקבל, ולא יפתח לו חביות המכורות לחנוני אא"כ הודיעו, ולא יאמר לו סוך שמן מפך ריקן, ואם בשביל כבודו מותר". ורש"י ביאר שם (ד"ה משום דגונב דעתו) דגדר גניבת דעת הוא במה שגורם לחבירו להחזיק לו טובה בחנם בחשבו שאכן רצה להעניק לו מטובתו, ובאמת לא התכוין לכך.

והבנה זו ברורה לפי ההנחה דאיסור גניבת דעת מלתא דגניבה הוא, דכל ענין הגניבה הוא בנטילת דבר שלא בזכות, ואף גניבת דעת כיוצא בו, דנוטל החזקת הטובה שלא בזכות ולא בצדק. וכן לשיטת הרמב"ם בהלכות מכירה דהוי מלתא דאונאה גם כן ניחא, דגם גדר אונאה יסודו במה שנוטל יותר ממה שמגיע לו שלא בזכות, ואף גניבת דעת כיוצא בו דנוטל החזקת הטובה שלא בזכות. אך לפי מה שלמדנו מדברי הרמב"ם בהלכות דעות שיש איסור גניבת דעת משום דרכי השקר והפיתוי, לכאורה מן הראוי לאיסור גניבת דעת חבירו אף כשאין כוונתו שחבירו יחזיק לו טובה.

ונראה דאכן הרמב"ם לשיטתו כתב בספר המצוות (לא תעשה ל"ב) לגבי לאו דלא תעוננו דאף באחיזת עינים שאין בו איסור מעונן ומכשף מ"מ יש בו איסור גניבת דעת שגונב דעת הבריות לחשוב שמכשף הוא, הרי דנקט דיש איסור בגניבת דעת אף כשאין כאן החזקת טובת חנם, ודו"ק.

גניבת דעת

ועיין עוד בספר חסידים (אות תכ"ו) שכתב דמי שנתבקש על ידי חבירו להלוות לו כסף וחושש להלוות לו משום שפלוגי נתחזק שאינו פורע, לא יאמר לו "אין לי" דהוי גניבת דעת. וכיון שדבריו מחודשים וצריך עיון בכוונתו אעתיק לשונו:

"דע, אף על פי שאמרו מותר לשנות בדברי שלום, אם יבא נכרי או יהודי ויאמר לאדם תלוה לי מעות, ואינו מלוה לו ברצון כי ירא פן לא יפרע לו, אינו יכול לומר אין לי, כי מה שאמרו שמותר לשנות בדברי שלום זהו בשכבר עבר הדבר".

והמגן אברהם (סימן קנ"ו סק"ב) הביא דבריו בקיצור, דמה שאמרו מותר לשנות מפני דבר השלום, אינו אלא לשעבר ולא להבא. עי"ש. וגם בזה אין כאן ענין שחבירו יחזיק לו טובה שלא בדין, ומכל מקום כתב דהוי בכלל גניבת דעת. וכנראה שהולך בזה בדרך הבנתו של הרמב"ם.

אמנם בגוף הדין לא ידעתי סברא לחלק בין לשעבר או להבא, ולכאורה פשוט דסברת חז"ל כשאמרו מותר לשנות מפני דבר השלום פשוטה, דגדול השלום שהוא כלי מחזיק ברכה לישראל, ולהשיגת השלום מותר לשנות משום דאין בדבר שקר [שאין בו טובת הנאה ושמץ גזילה] אלא מתורת המידות, ואם כן מה בין לשעבר ולהבא. ובפרט בנדון דידן, למה נצער אדם ונשפילו באמרנו אליו שאין אנו רוצים להלוותו כי חשוד הוא בעינינו שלא יפרע, ולמה לא נקל עליו באמרנו שאין בידנו ליתן לו.

וצע"ג לדינא בזה, כי ראיתי שיש מן האחרונים שכבר פקפקו בדברי המגן אברהם להלכה, עיין שו"ת מהרש"ם (ח"ז סימן קנ"ב) שהוכיח מדברי הראשונים שלא כדבריו, וכך משמע מהחפץ חיים (רכילות א' ח').

אמנם עיין בדברי מרן הגר"ק שליט"א במסכת כותים (אות ל') שביאר דשקר דלהבא משום הן צדק הוא, וחמור מהא דגניבת דעת עי"ש. והיה אפשר לבאר בזה דברי המג"א, דלכן בשקר דלהבא כגון שמבטיחו שיעשה עבורו דבר מה, לא הותר מפני השלום להבטיח ולא לקיים הבטחתו לפי שמלבד איסור השקר יש בזה גם משום הן צדק. אמנם המג"א תמך יתדותיו על דברי הספר חסידים דלא איירי בזה אלא בשקר על מצב בהווה אם יש לו מעות או לא, ובזה תמוה כנ"ל מה בין שקר לשעבר לשקר על אודות ההווה.

גניבת דעת

ג

באמירת שלום וברכה לנכרי

והנה בגיטין (ס"ב ע"א) אמרו "אין כופלין שלום לעובד כוכבים. רב חסדא מקדים ויהיב להו שלמא. רב כהנא א"ל שלמא למר". וברש"י שם (ד"ה שלמא למר) פירש, דכשאמר לגוי 'שלמא למר' כוונתו היתה לרבו.

אך התוס' (ד"ה שלמא למר) העירו, דלכאורה הוי בכלל גניבת דעת כשמקדים שלום לנכרי וכוונתו לרבו. ולכן פירשו התוס', דלא אמרו אלא שאין כופלים שלום לנכרי, אך מותר לברכו בברכת שלום. עי"ש.

ובהגהות מלא הרועים שם כתב, דבזוהר פרשת וישלח מבואר דאין בזה גניבת דעת, וכך עשה יעקב אבינו בהשתחוותו לעשו, ולבו היה לשמים. אך לא ביאר טעם הדברים למה באמת אין בזה גניבת דעת. והנה לגבי יעקב אבינו לכאורה נראה פשוט, דאף אם היה בזה גניבת דעת מותר היה לו לעשות כן משום פקוח נפש. ואף אם אין בזה פקוח נפש ממש, מסתבר דמותר לגנוב דעת הגזולן והרוצח כדי שלא יזיקו לו. ואף לגבי לבן אמר יעקב 'אחיו אני ברמאות' ונהג עמו בעקלקלות כמו שכתוב "עם עקש תתפתל". אך במה שכתב רש"י בגיטין שם לגבי אמירת רב כהנא 'שלמא למר' באמת צ"ע.

ולכאורה נראה בזה, דבאמת התכוין רב כהנא לברך את הגוי מדרכי הנימוס, וכמו שמצינו בר' יוחנן (קידושין ל"ג ע"א) שאמר כמה הרפתקי עדו עלייהו דהני, אלא דכאשר ברכו בשלום שהוא משמותיו של הקב"ה, לבו היה לרבו, ובזה אין גניבת דעת, דבצדק יחזיק לו הנכרי טובה על עצם התייחסותו וברכתו. וכיון דאתינא להכי אפשר שגם יעקב בהשתחוותו לעשיו אכן התכוין לכבדו, אך במעשה ההשתחויה שיש בה עבודה וקבלת מרות היה לבו לשמים, ודו"ק בזה.

ובשו"ת מהר"י ברונא (סימן קי"ג) כתב לגבי אלה המשיבים לברכת הגוי בברכת "שנה טובה על כל ישראל", בידעם שאין הוא מבין שפתינו ויחשוב שהברכה נאמרה לעומתו, דיש בזה גניבת דעת ואסור לעשות כן. ואף לשיטת רש"י דרב כהנא נתכוין לברך את רבו, כתב מהר"י ברונא דאין היתר אלא כאשר מוציא בפיו ברכה גמורה, אלא שאין פיו ולבו שוים, ובלבו לברך את רבו לשלום, וזה חשוב כהרהור ולא כגניבת דעת

גניבת דעת

בדיבור. אבל בנידון דידן שבפיו אינו מוציא ברכה לגוי כלל, אלא אומר ברכה לישראל והגוי סבור שהוא ברכה בעבורו, אף לשיטת רש"י יש בזה איסור גניבת דעת, עי"ש.

ד

מנהג כבוד ונימוס

הנה כתב הב"ח בחשן משפט (סימן רכ"ח ס"ז) דאף שנפסקה שם הלכה דאסור להפציר באדם שיאכל אצלו כשהוא יודע שפלוני אינו אוכל, אין בזה איסור אלא כשהוא מפציר בו יותר מן המקובל, אבל מותר לו להזמין פעם או פעמיים כדרך העולם משום כבודו, אף כשהוא יודע שאין בדעת חברו להיעתר להזמנתו וכן נוהגין, עי"ש.

ויש לפרש חידוש זה בשתי פנים:

א. כיון שזה דרך העולם גם חברו מבין שאין כונתו בהכרח שיאכל אצלו, ממילא לא יחזיק לו טובה, דלא נהג אלא כדרך העולם ומתוך נימוס הזמין, ואין צורך להחזיק לו טובה. ואף אם יטעה להחזיק לו טובה אין בזה גניבת דעת וכמבואר שם בשולחן ערוך (סעי' ו') דכאשר האדם מטעה את עצמו והוי ליה לאסוקי אדעתיה שלא לכבודו טרח חברו, אין חברו עובר על גניבת דעת, והוא הדין בזה.

ב. אף אם אכן יחזיק לו טובה חנם ויש בזה גניבת דעת, כיון שזה מנהג העולם ודרכי הנימוס וכבוד הבריות אין בזה איסור, דלא נאסרה גניבת דעת אלא ביוצא מגדר הרגיל ומטעה חברו לחשוב שהוא עושה לו טובה, ולא במה שנהוג ומקובל.

וראיתי בסמ"ע (שם ס"ק ח') שכתב:

"לא יסרהב, פירוש לא יפציר בו. ומדכתב לשון זה, וגם אחר זה כתב ולא ירבה לו בתקרובת, דקדקתי בפרישה דדוקא בכה"ג להפציר בו ולהרבות שלא כנהוג הוא דאסור, אבל לדבר לו פעם אחת ושתיים בא אכול עמי מותר, כי אדרבה אם לא ידבר עמו כן יתבזה חברו, דהרואים שנכנס ויוצא ואין מכבדו לומר לו בא ואכול עמי יאמרו שהוא מפני שפלותו, כי אין הכל יודעים שנמנע לומר כן מפני שידע שאינו סועד וק"ל".

גניבת דעת

ולכאורה יש בדבריו דרך שלישית בהבנת הלכה זו דהיתר זה, משום שאם לא יזמינו יש בזה פגיעה בכבודו, ואם כן אין כאן גניבת דעת כדי שיחזיק לו טובה אלא הנהגה מקובלת שלא לפגוע בכבוד חברו. ויש הרבה נפ"מ למעשה בין דרכים אלו, ויש לנסות לקולא לפי כל הדרכים, ובכל כה"ג בתר כונת הלב הולכים הדברים, והלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות.

ואף לגבי המבואר בשו"ע (שם סעי' ט') דאין שורין בשר במים כדי שיראה שמן, כתב הסמ"ע (ס"ק ט"ז) דאם המנהג לעשות כן וכך עושים כל הקצבים, אין בזה גניבת דעת, דהוי ליה לאסוקי אדעתיה שמחמת מים נראה הבשר שמן. ומדבריו משמע דמש"כ (בס"ק ח') דמותר לבקש מחבירו פעם או פעמים לאכול אצלו וכך נוהגין, אינו משום סברא זו אלא טעם אחר יש כאן כדי שלא לביישו, דכל שאין כונתו וענינו שיחזיק לו טובה אלא לנהוג כפי הנימוס בכדי שלא לביישו אין בו גניבת דעת.

[אמנם ראה להלן שכתבנו לדון דאפשר שכוונת הסמ"ע להתיר על פי מה דאיתא בשו"ע (שם סעיף ז') דכל שעושה לכבודו מותר, וסובר הסמ"ע דבכלל היתר זה אם עושה כן כדי שלא לבזותו. אך באמת נראה, דשם הכוונה דוקא שעושה כדי לכבדו בעיני אחרים כגון בתלמיד חכם המתכבד לעיני ההמון כאשר מזמינים אותו, ואין בכלל זה שלא לבזותו. וכוונת הסמ"ע והב"ח היא כנ"ל דכל שהוא נהוג ומקובל מדרכי הנימוס אין בו גניבת דעת, ודו"ק].

אמנם בדברי הסמ"ע הנ"ל דמותר אף לנפח את הבשר כדי שיראה שמן וכיוצא בזה אם כן נהגו, האחרונים פקפקו בזה, עיין בדברי מלכיאל (ח"ג סימן נ"ד) שכתב דכיון דיש כאן רמאות גמורה וכל כונתם בזה להטעות לב הקונים אסור לעשות כן אף אם כך נהגו, ואין תוקף למנהג רמאות. ועיין עוד בשולחן ערוך הרב (שם סעיף י"ט) שהביא את דברי הסמ"ע וכתב שוב "ושומר נפשו ירחק מזה, כי אף על פי כן יש לחוש שישבור הקונה שהוא שמן באמת, שהרי יש הרבה שמנים בעולם, ובשביל כך עושים כן כל הקצבים", עיי"ש.

ה

צדקת עכו"ם

ביוורה דעה (סימן רנ"ד סעיף ב') כתב השו"ע:

גניבת דעת

"שר עובד כוכבים ששלח ממון לישראל לצדקה, אין מחזירין אותו משום שלום מלכות, אלא נוטלין ממנו וינתן לעניי נכרים בסתר, כדי שלא ישמע השר".

והט"ז (שם סק"ב) תמה, דכיון דכונת השר היתה שצדקה שזו תחולק לעניי ישראל, אלא שאסור לנו לקבל צדקה מן הנכרים ולכן מחלקים אותו לעניי עכו"ם, אם כן הוה ליה גניבת דעת, וגניבת דעת אסורה אפילו בדעתו של נכרי. וכתב לתרץ:

"דלא שייד גניבת דעת אלא כשהוא עושה מעשה כעין גניבה, דהיינו אם הנותן נתכוין לתת לישראל ולא לעכו"ם, נמצא דבשעת נתינה לעכו"ם עובר על דעתו של הנותן. מה שאין כן כאן דיש על כל פנים היתר בנתינה לעובדי כוכבים, אלא במה שאין נותן לישראל כלום הוא עובר על דעתו בשב ועל תעשה, אין בזה גניבת דעת".

ויש בדבריו חידוש גדול, דכיון שאין השר מתנגד לחלק מן המעות האלה לעכו"ם, ואין המקבלים עוברים על דעתו אלא במה שאין נותנים לישראל, אין בזה איסור גניבת דעת, כיון דהוי בשב ואל תעשה. ובתרתיו צריך עיון בדבריו:

א. מה סברא יש לחלק בזה בין קום ועשה ושב ואל תעשה, הלא זיל בתר טעמא, ולכאורה כל שמטעה את חבריו ונוהג במה שנתן שלא על פי דעתו ורצונו הוה ליה כגונב דעתו.

ב. כיון שנטל את כל ממונו של השר ונתן כולו לעניי עכו"ם, לכאורה כל מעשה לקיחה זה הוה ליה גניבת דעתו בקום עשה ולא בשב ואל תעשה, וצ"ע.

ולולי דברי הט"ז הוי אמינא בדרך אחר, דכיון שלא אנו ביקשנו מן השר לתת ממנו לעניי ישראל, והוא זה שמיוזמתו כפה עלינו זאת, לאו כל כמיניה לאלץ אותנו לנהוג שלא כדת תורתנו הקדושה ואין בכה"ג איסור דגניבת דעת אף שיש בזה גניבת דעת בפועל, ודו"ק.

ו

גניבת דעת במי שטועים בגדלותו

במשנה במסכת שביעית (פרק י' משנה ח') איתא, דלוה הבא להחזיר חוב לאחר השביעית, צריך המלוה לומר לו 'משמט אני', ואם אמר 'אף על פי כן' מותר לקבל

גניבת דעת

הימנו, שנאמר "וזה דבר השמיטה". וכיוצא בזה רוצח שגלה לעיר מקלטו ובאים לכבדו צריך לומר 'רוצח אני', ואם אמרו אנשי העיר אף על פי כן מותר, שנאמר "וזה דבר הרוצח". ובירושלמי (שם פ"י ה"ג, דף ל' ע"ב) למדו מדין זה, דתלמיד חכם שמכבדין אותו משום שידע שתי מסכתות, ובאמת אינו יודע אלא מסכת אחת, צריך להודיע להם שאינו יודע אלא אחת. וכן הוא גם בירושלמי מכות (פ"ב ה"ו, ז' ע"ב).

ובשו"ת מהרי"ט (או"ח ח"ב סימן ח') תמה, דהיכן מצינו שיש גניבת דעת במה שאחרים טועים בו שלא על ידו ולא על ידי מעשיו ודבריו, ולמה יתחייב הוא להודיע לאחרים שאינו יודע כאשר הוא לא הטעה אותם.

ובשו"ת חיים שאל (ח"א סימן ע"א) כתב דאין סוגיא זו ענין כלל לגניבת דעת אלא דין מסויים מדיני כבוד התורה, דכיון שמכבדין אותו משום כבוד התורה ואיהו לאו בר הכי, אין לו להנות מכבוד זה, עיי"ש.

אך באמת צ"ב איך למדנו הלכה זו מהא דרוצח ושמיטת כספים, הלא באלה למדו הלכה זו מלישנא דקרא, ואיך למדו מזה הא דתלמיד חכם.

וצריך לומר דאין זו הלכה גמורה מן התורה, אלא הנהגה ראויה שקבעו חכמים, ולמדו הלכה זו ממשנה זו בדרך חכמים בכ"מ לדמות מילתא למילתא. ואפשר עוד דעיקר כוונתם ללמוד ממשנה זו דגם תלמיד חכם שאמר להם שאינו יודע אלא מסכת אחת ואף על פי כן רצו לכבדו, מותר לו לקבל כמו בשמיטה.

ועיין עוד להלן בסמוך.

ז

איסור גניבת דעת רק באופן שכוונתו לגנוב דעת חברו

והנה נשאלתי במי שבא לחתונה לכבוד אחד הצדדים, וכשהגיע ראה שהצד השני שמח ומתכבד בו כאילו בא לכבודו, האם מחוייב הוא לומר לו שלא בא לכבודו אלא לכבוד זולתו. וכן כשהגיע לצרכיו למקום מסוים, וכיון שכבר היה בקרבת מקום נכנס לחתונה, האם צריך הוא להודיע למחותן שלא טרח לכבודו, אלא שמאחר שנודמן לאזור לכן נכנס לחתונה.

גניבת דעת

ויסוד השאלה לפי המבואר בגמ' שהבאנו לעיל (חולין צ"ד ע"א, ובשו"ע חושן משפט סי' רכ"ח סעיף ו') דאסור לגנוב דעת חבירו, ואם הוא פותח חביות לעצמו וחבירו חשב שפתחן בשבילו, צריך להודיעו שלא פתחן בשבילו, עי"ש.

ולענ"ד דאין בזה ענין כלל, וכל גדר איסור גניבת דעת אינו אלא כאשר כונתו לרמותו ולפתותו ולהרויח החזקת טובה בחנם. וכן משמע מלשון הרמב"ם (הל' דעות פ"ב ה"ו):

"אסור לאדם להנהיג עצמו בדברי חלקות ופיתוי ולא יהיה אחד בפה ואחד בלב אלא תוכו כברו ... ולא יפתח לו חביות שהוא צריך לפותחן ולמוכרן כדי לפתותו שבשביל כבודו פתח וכל כיוצא בזה, ואפילו מלה אחת של פיתוי וגניבת דעת אסור אלא שפת אמת ורוח נכון ולב טהור מכל עמל והוות".

הרי שאין איסור אלא בנוהג עצמו בדברי חלקות ופיתוי, וכמו שסיים הרמב"ם "אלא שפת אמת ורוח נכון ולב טהור מכל עמל והוות", וזו מן ההלכות ההולכות בתר כונת הלב, וכל שאין כונתו לגרום לחבירו לחשוב שהוא עושה בשבילו ובאמת אינו עושה, אין בזה איסור כלל.

וכן כתב הר"ן (חולין ל"ג ע"א מדפי הרי"ף, ד"ה ואם בשביל כבודו מותר): "ובגמרא מוכח דלא מיתסר כי האי גוונא אלא בשזה מראה לו שהוא עושה כן לכבודו, אבל אם הוא אינו מתכוין כלל להטעות וכגון שפתח חביותיו לצורך עצמו והלה סבור שבשבילו פתחן, אין לו להודיע, שלא אסרו אלא שלא יהא מטעהו, אבל אם הוא מוטעה מעצמו אין זקוק לו". וכן פסק המהרש"ל בים של שלמה שם (חולין פ"ז סי' כ'), ודייק כן מלשון הרמב"ם שהבאנו לעיל.

וזה הנראה כונת השו"ע (שם בסעיף ו') "ואף לגנוב דעת הבריות בדברים שמראה שעושה בשבילו ואינו עושה אסור". הרי דאין איסור אלא במראה כאילו עושה בשבילו, אבל כשאין כונתו להראות כן אין כאן איסור. והמחבר שכתב בסוף הסעיף "ואם הוא דבר דאיבעי ליה לאסוקי אדעתיה שאינו עושה בשבילו ומטעה עצמו שסובר שעושה בשבילו לכבודו, כגון שפגע בחבירו בדרך וסבור זה שיצא לקראתו לכבודו אינו צריך להודיעו", אין זה דוקא משום שחבירו לא היה לו לטעות ואיהו דאפסיד אנפשיה, אלא

גניבת דעת

משום שהוא לא נהג בחלקות ובפיתוי אלא הלך באורחות יושר וחבירו הוא שטועה בו, וכיון שאין הוא מתכוין להטעות אין עליו איסור כלל.

ואף שנחלקו רש"י ותוס' (בחולין צ"ד ע"ב) דמדברי רש"י (ד"ה אינהו הוא דקא מטעו נפשייהו) משמע דאין איסור אלא באומר לו שבשבילו הוא פותח את החביות ובאמת הוא פתח לעצמו, והתוס' (ד"ה אינהו) כתבו דאף בסתם אסור, נראה דאף לשיטת התוס' אין איסור אלא במתכוין שיחשוב כך, אלא שלא אמר כן להדיא, אבל הנוהג לפי תומו באורחות יושר אף לשיטתם אין בו איסור עי"ש היטב ודו"ק.

והמבואר מכל זה, דאין איסור אלא במתכוין לרמות כדי שיחזיק לו חסד חנם, אבל המתהלך בתום לבבו, אין בו פגם כלל, ואם חבירו שמח ומתכבד בו למה יצערנו בחנם, יניחנו שישמח לבו ותגל נפשו, ולמה ישבית שמחת חבירו.

ונראה עוד, דאף אם נפרש דברי הגמ' והתוס' דאסור אף כשאינו מכוין להטעותו, אין זה אלא משום "דאין לאורח לאסוקי אדעתיה דמכורות לחנוני", אבל באורח שבא לחתונה תמיד יש אפשרות שהוא בא למחותן השני, וכל כה"ג "אינהו הוא דקמטעו נפשייהו" ואין צריך להודיעו.

והנה בחולין (צ"ד ע"א) אמרו דאם משום כבודו מותר לגנוב דעת, וכן פסק בשו"ע שם (סימן רכ"ח ס"ז), ולכאורה מוכח מזה בפשטות דכל שהוא מכוין לטובתו של חבירו אין איסור גניבת דעת והוא הדין בנידון דידן.

אך באמת אין הנידון דומה לראיה, דכבר פירש רש"י (חולין שם ד"ה ואם בשביל כבודו) דאם משום כבודו היינו שיכבדוהו הבריות, ויהיה לו מזה תועלת ממשית, ואין מזה ראיה דכל שרוצה לשמחו ולהנותו מותר לגנוב דעתו.

וזה נראה גם כונת הסמ"ע (סימן רכ"ח ס"ק ח') שהבאנו לעיל לגבי מה שאמרו דלא יסרהב בחבירו שיאכל אצלו ויודע בו שאינו אוכל, דכתב הסמ"ע דלדבר לו פעם אחת ושתיים בוא אכול עמי מותר, דאדרבה אם לא יזמין את חבירו כלל יתבזה חבירו, דהרואים שנכנס ויוצא ואינו מכבדו לומר לו בוא ואכול עמי, יאמרו שהוא מפני שפלותו". ונראה לכאורה דעיקר כונתו דכשם שמותר לגנוב דעת כדי שיכבדוהו אחרים, כך מותר שלא יתבזה כלפי אחרים. אך עדיין אין מזה ראיה דמותר אף כדי לשמחו ולהנותו.

גניבת דעת

אך באמת נראה טפי דלעולם בדין גניבת דעת אזלינן בתר כוונת האדם ומהות מעשיו, וכל שכוונתו לטובה ולתועלת אין בזה סרך איסור, ולכן התירו לגנוב דעת חברו כשמטרתו לכבדו, או לשקר מפני השלום, וכנ"ל.

וכבר מצינו כיו"ב שהתירו חז"ל לגנוב דעתו של חברו כדי לקבוע הלכה, כדמצינו בכמה מקומות בש"ס שמותר לומר הלכה בשם אחד מגדולי המורים כדי שיקבלו ממנו אף שפלוני לא אמרה, עיין פסחים קי"ב ע"א, "אם ביקשת ... יתלה באילן גדול" ובפירש"י שם, וכן נהגו בשבת (קט"ו ע"א), ובערובין (נ"א ע"א), וכך כתב להלכה הברכי יוסף (ביו"ד סי' רמ"ב), אף דלכאורה יש בזה גניבת דעת, וע"כ שהתירו לתועלת וכשכוונתו לטובה, ודו"ק בכל זה. (ובגוף הלכה זו הארכתי במק"א ואכ"מ).

ויסוד הדבר כמבואר דיש מן ההלכות שיסוד גדרן בתורת המדות, כפי שנתבאר במנחת אשר (ויקרא סי' מ"א) לגבי איסור לשון הרע, ושם (סימן נ"ח) לגבי איסור אונאה, ובאלו לעולם הדבר תלוי ב"רוח נכון ולב טהור מכל עמל והוות" כלשון הרמב"ם, ותו לא, וכן נראה בסוגיא זו, ודוק כי קצרתי מרוב טרדה.

ולכן גם בנידון זה מסתבר דכל שאין לו כונה רעה שפלוני יחזיק לו טובה, ואין כאן רמיה ותרמית, מותר לו להתנהג לפי תומו ואין מצוה לצער את חברו כדי להתהדר בעצמו במדת האמת.

ודו"ק בכ"ז בדקות הענין ועומקו.

ה

דרכי האמת והיושר בין ישראל לנכרים

וראוי להביא כאן את דבריו של גאון ישראל האגרות משה (חו"מ ח"ב סימן כ"ט - ל') כאשר נשאל אם מותר להגיש לממשלה בחו"ל רשימות כוזבות להגדיל את מספר התלמידים כדי להשיג תמיכה גדולה יותר במוסדות התורה וכתב בסוף דבריו:

"אסור לשקר במספר התלמידים וכדומה. ומלבד שהוא איסור גזל, הרי איכא בזה גם אסורים גדולים של אמירת שקר וכזבים וגניבת דעת, וגם חילול ה' ובזיון התורה ולומדיה ואין בזה שום הוראת היתר בעולם, וכמו שהקב"ה שונא גזל בעולה, כן הקב"ה

גניבת דעת

שונא בתמיכת התורה ולומדיה על ידי גזל, ואיכא בזה גם משום רודף את גדולי התורה ותלמידיהם הנזהרים יותר משמץ גזל וכדומה" והדברים כדורבנות.

וראה נא מה שכתב בבאר הגולה ריש הלכות גניבה (סימן שמ"ח אות ד'):

"ושאם החזיר האבידה לעכו"ם לקדש את השם כדי שיפארו את ישראל וידעו שהם בעלי אמונה הרי זה משובח וכו' וכן הדין בחזרת הטעות שטעה עכו"ם מעצמו. ואני כותב זאת לדורות, שראיתי רבים גדלו והעשירו מן טעות שהטעו העכו"ם, ולא הצליחו וירדו נכסיהם לטמיון ולא הניחו אחריהם ברכה, וכמו שכתב בספר חסידים סימן תתרע"ד רבים אשר קידשו ה' והחזירו טעויות העכו"ם בדבר חשוב גדלו והעשירו והצליחו והניחו יתרם לעולליהם".

ואין דרך הגאון בבאר הגולה להאריך אלא לקצר קיצור מופלג, וכאן חרג ממנהגו והאריך ללמדנו תורת חיים ותוכחת מוסר.

וכבר כתב הרמב"ם בפירוש המשנה (כלים פי"ב משנה ז'):

"וזה אשר ידמו המון האנשים וקצת מהיחידים שזאת ההטעיה מותרת עם העכו"ם, היא טעות ודעת בלתי אמיתי, אמר השם יתברך בדין מוכר את עצמו לעובד עכו"ם 'וחישב עם קונהו', ואמרו ז"ל (ב"ק קי"ג ע"ב) יכול יגלוס עליו ת"ל 'וחישב ידקדק עימו בחשבון... וכן אינו מותר הבדוי והתחבולה ומיני הרמאות והאונאות והעקיפין על העכו"ם. אמרו (חולין צ"ד ע"א) אסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעתו של עכו"ם, וכל שכן בדבר שיוכל לבוא לידי חילול ה' שזה חטא גדול והגעה לאדם תכונות רעות, ואילו הרעות כולן אשר ביאר השם יתברך שהוא יתעב אותם ויתעב עושם, אמר (דברים י"ח) כי תועבת ה' אלוך כל עושה אלה כל עושה עוול. זו הדרך הישרה שיבור לו האדם כפי שהורנו רבותינו".

ויש להתבונן בדברים וללמוד מהם.

ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה

ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה

”אמר רבי עקיבא ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה” (ספרא קדושים י”ט ט”ו וירושלמי פ”ט מנדרים).

עומדים אנו בעיצומם של ימי הספירה, ימים שאנו נוהגים בהם דיני אבילות, ויש לנו להתבונן בפרשה זו וללמוד ממנה דרך חיים ותוכחת מוסר.

מוסר נשגב ונורא יש ללמוד בתורת המדות מתלמידי רבי עקיבא וקורותיהם דהנה מבואר ביבמות (ס”ב ע”ב) שהיו לו לר”ע כ”ד אלף תלמידים וכולם מתו בין פסח לעצרת על שלא נהגו כבוד זה בזה והיה העולם שמם עד שבא ר”ע אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם, ומי היו רבותינו שבדרום תלמידיו האחרונים של ר”ע, ר’ מאיר ור’ יהודה ר’ יוסי ור’ שמעון ור’ אלעזר בן שמוע.

ובקהלת רבא (י”א) איתא דכשבא ר”ע אצל רבותינו שבדרום ללמד תורה אמר להם כ”ד אלף תלמידים היו לי וכולם מתו “על שהיתה עיניהם צרה בתורה זה בזה, אתם אל תהיו כמותם”. ועוד מבואר שם שגם ר’ נחמיה היה בין תלמידיו האחרונים של ר”ע עי”ש.

ונתקשו חכמי לב להבין את העונש הנורא הזה של מיתת כל אותן אלפי תלמידים על שלא נהגו כבוד זה בזה וכי עונש כרת או מיתה יש בכבוד חברים, אלא נראה פשוט דרך משום שהיו תלמידיו של האדם הגדול בענקים ר’ עקיבא דקדק עמהם הקב”ה כחוט השערה במדות שבין אדם לחבירו ובכבוד חברים, דהלא ר’ עקיבא הוא זה שלימדנו (אבות פ”ג מ”ד) “חביב אדם שנברא בצלם חיבה יתירה נודעת לו שנברא בצלם אלקים”. ובתו”כ פר’ קדושים אמר ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה. ומכל זה חזינן שיטת ר”ע שאהבת רעים וכבוד חברים הם מיסודות התורה וחיבת האדם ענף הוא מאהבת ה’ “כי בצלם אלקים עשה אותו” ולפיכך נענשו תלמידיו כשלא נהגו כבוד זה בזה. (ודוקא מתוך שנענשו באופן כ”כ חמור יש ללמוד גודל מעלתם, שהרי בב”מ (פ”ד

ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה

ע"ב) הוכיחו עד כמה זהיר היה רבי אלעזר בן רבי שמעון בכבוד ת"ח שהרי פעם אחת לא מיחה בכבוד ת"ח ונענש שלאחר מותו יצא תולעת מאזנו, עי"ש).

ונראה עוד דבאמת לא מתו תלמידי רבי עקיבא כעונש על הנהגתם הקלוקלת דלא מצינו דמי שאינו נוהג כבוד בחבירו חייב מיתה בידי שמים, אלא שההשגחה העליונה ייעדה תפקיד נשגב לתלמידי הענק שבענקים ר' עקיבא, עליהם הוטל להיות ממעתיקי השמועה ומוסרי תורתם לדורות שאחריהם, ותורתם של מעתיקי השמועה צריכה להיות תורה טהורה ומזוקקת מכל סיג ופגם, ותלמידים אלה שלא ידעו לנהוג כבוד זב"ז, לא נמצאו ראויים ליעוד נשגב זה, בהכרח נגזר עליהם לפנות מקומם לתלמידים אחרים, טובים מהם, שיהיו ראויים לאותה איצטלה להיות מעתיקי השמועה ומוסרי התורה של רבם הגדול.

וכמה נפלאים הדברים, הלא רוב תורה שבע"פ תורתן של תלמידי ר' עקיבא האחרונים היא דהלא אמרו בסנהדרין פ"ו ע"א:

"סתם מתניתין ר' מאיר, סתם ספרא ר' יהודה, סתם ספרי ר' שמעון, סתם תוספתא ר' נחמיה וכולהו אליבא דר"ע".

הרי שכמעט כל התורה שבע"פ היא נחלת תלמידי ר"ע האחרונים, רבותינו שבדרום, שקיימו מצות רבם ונהגו כבוד זה בזה ומכל אלפי תלמידיו הראשונים שלא נהגו כבוד זב"ז לא נשאר יד ושם בין כותלי ביהמ"ד.

בא וראה פלא בתוך פלא, הרמב"ם בהקדמה לפירוש המשנה מונה והולך את מעתיקי השמועה מימות משה רבינו עד חתימת התלמוד וכשאתה מונה והולך תמצא שרבי עקיבא הוא ל"ב ממשה רבינו, ורבי שמעון וחבריו המה ל"ג, ולבי אומר לי שרמז יש בדבר הקשור לשמחת ל"ג בעומר ר"ש וחבריו הן המה מעתיקי השמועה למסורת התורה שמסרו את תורת רבי עקיבא בן יוסף לדורות הבאים.

ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה

ובאמת מצינו מאמרים נפלאים ויקרים בשבח המדות שבין אדם לחבירו מתלמידי ר' עקיבא האחרונים ואף הם כמותו ראו באדם צלם אלקים ומרכבה לשכינה, ר' מאיר אומר (תנחומא ויחי ב'):

"כל המברך את ישראל כאילו מברך את השכינה".

ועוד ציוה ר' מאיר (אבות ד' י'):

"הוי שפל רוח בפני כל אדם".

ובירושלמי סוטה א' ד' מצינו מעשה מופלא על מדותיו ע"ש.

ר' יהודה אמר (שיר השירים רבא ב' ט"ו):

"כל המקבל פני חברים כאילו מקבל פני שכינה".

ר' יוסי בן חלפתא שאף הוא היה מתלמידי ר"ע האחרונים העיד על עצמו (שבת קי"ח ע"א):

"מימי לא עברתי על דברי חברי יודע אני בעצמי שאיני כהן, ואעפ"כ אם אומרים לי חברי עלה לדוכן, הייתי עולה".

ובב"מ ל"ג ע"א אמר:

"דאפילו לא האיר (חבירו) עיניו אלא במשנה אחת הוא רבו".

וגם ר' שמעון האיר עינינו בעוצם החיוב בכבוד חבירו (ברכות מ"ג ע"ב):

"נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חבירו ברבים".

ור' אלעזר בן שמוע אחרון תלמידיו של ר' עקיבא השאיר לנו צוואה לדורות ברוחו של רבו הגדול ר"ע ואף הוא דימה כבוד ישראל לכבוד

ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה

הקב"ה (אבות ד' ט"ו):

"יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך וכבוד חברך כמורא רבך ומורא רבך כמורא שמים".

ור' נחמיה שלדברי המדרש אף הוא היה מרבותינו שבדרום, הוא זה שאמר בשבת (ל"ב ע"ב) בעון שנאת חנם מריבה באה בתוך ביתו וכו'.

תלמידיו האחרונים של רבי עקיבא שתורתם היתה מיוסדת על יסודות עצומים ואיתנים של תיקון המדות, אהבת רעים, וכבוד חברים, הם שהנחילו תורה לדורות עולם והיא שעמדה להם שלא תמוש התורה מפינו לעולם ועד.

וביום ל"ג בעומר נהגו כל בית ישראל לנהוג בשמחה בהילולא דרשב"י (ועיין רמ"א סי' תצ"ג ס"ב שנוהגין בו קצת שמחה ואין אומרים בו תחנון), וטעמים רבים נאמרו בשמחה זו, רבים נקטו שיום זה הוא היום שבו עלה הרשב"י בסערה השמימה, אך החיד"א כתב במראית העין (תצ"ג) שביום זה התחיל ר' עקיבא ללמוד תורה עם רבותינו שבדרום עי"ש, והארכתי בזה במק"א (עיין מנחת אשר מועדים ח"ג מאמר נ"ג – נ"ד).

אך המאירי ביבמות שם כתב שביום זה פסקה המגפה, ואמרתי מאז (עיין מנחת אשר מועדים ח"ג מאמר נ"א), דהנה ידוע שמ"ט ימי העומר מכוונים כנגד מ"ח דברים שהתורה נקנית בהם, וכאשר סופרים אנו במדות אלה מדה כנגד יום נמצא שביום ל"ב מימי הספירה עלינו ללמוד וללמד את המדה "אוהב את הבריות".

כאשר תלמידי רע"ק תיקנו עצמם ביום ל"ב באהבת הבריות פסקה המגיפה ביום ל"ג, ובימינו אלה כאשר אין לך יום שאין קללתו מרובה משל חבירו, והסכנות מרובות והמגיפה גדולה, גם אנו צריכים להתחזק באהבת רעים ובכבוד חברים למען נחיה.

נר זיכרון

לעילוי נשמת

הרה"ח משה בן
מוה"ר יוסף דוד ז"ל
נלב"ע כ"ז סיון תשמ"ז

מרת מלכה מחלה בת
הר"ר מרדכי זיסקינד ז"ל
נלב"ע ג' אייר תשס"ו

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצח ע"י בנו ידידנו עוז
הר"ר דוד הגר הי"ו
לום אנג'לס

